

ՌՈՒԲԵՆ ՀԵՐՅԱՆԻ ԵՎ ՎԱՀԱՆ ՉԵՐԱԶԻ
ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅԱՆ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հեղինե Հովհաննիսյան

Երևանի պետական համալսարան

Բանալի բառեր՝ Ռուբեն Հերյան, Վահան Չերազ, Հայոց ցեղասպանություն, Տեր-Չոր, որբահավաք աշխատանք, ազատագրում, որբեր, որբանոցներ:

Սույն հոդվածում ներկայացվում է Ռուբեն Հերյանի և Վահան Չերազի գործունեությունը, երկու նվիրյալներ, ովքեր մտան պատմության մեջ որպես որբերին փրկող, դաստիարակող, հայրենասիրություն սերմանողներ, որոնց հիշում են այսօր և նրանց նվիրված հուշակոթողներ են դնում¹, հիմնում կազմակերպություններ նրանց անուններով, անվանակոչում փողոցներ: Անդրադարձ է կատարվում երկու հայրենասեր կերպարների, ովքեր իրենց գործունեությունը կազմակերպեցին համագործակցելով հայ ազգային կուսակցությունների, բարեգործական միությունների, Մերձավորարևելյան նպաստամատույցի և այլ կազմակերպությունների հետ:

Նախաբան. Վահան Չերազը ծնվել է 1886թ. օգոստոսի 16-ին Օսմանյան կայսրության մայրաքաղաք Կ.Պոլսում: Նա հայտնի մարզիկ էր, Կ. Պոլսի և հետագայում Հայաստանի Հանրապետության սկաուտական շարժման հիմնադիրներից մեկը:

1914թ., երբ սկսվում է Առաջին աշխարհամարտը, Վահան Չերազը մեկնում է Թիֆլիս, ընդգրկվում Չորավար Անդրանիկի կամավորական ջոկատում և նրա հրամանատարությամբ մասնակցում տարածաշրջանում ընթացող մարտական գործողություններին ընդհուպ մինչև 1919թ.: Անդրանիկի ջոկատի կազմալուծումից հետո Չերազը մեկնում է Պոլիս, իսկ 1920թ. ՀՀ Կրթության նախարար Նիկոլ Աղբալյանի հրավերով

¹ Այսպիսի հուշարձաններից է Արարայի հուշարձանը, որը նվիրված է գոհված և ճակատամարտին մասնակից հերոսներին և Չերազի արձանը Գյումրիում:

Պոլիսից տեղափոխվում Ալեքսանդրապոլ (այժմ՝ Գյումրի), որպեսզի հայրենիքում զարգացնի մարզական կյանքը²:

Այդ ժամանակաշրջանում ցեղասպանությունը վերապրած որբերի մի մասը կենտրոնացած էր Ալեքսանդրապոլում: Հայաստանի խորհրդայնացումից հետո, նա նախընտրում է մնալ հայրենիքում, իր սկաուտների մոտ, իսկ 1921թ. մասնակցում է փետրվարյան ապստամբությանը: Արդեն խորհրդային կարգերի օրոք Վահան Չերազը Ալեքսանդրապոլում (Գյումրի) աշխատում է Ամերիկյան օգնության կոմիտեում (Ամերկոմ. Ամերիկյան կոմիտե, "Near East Relief" կոչվող կազմակերպություն), զբաղվում է հայ որբերի խնամակալությամբ, կազմակերպում սկաուտական և մարզական մանկապատանեկան խմբեր³:

Չերազն առաքելություն ուներ: Նրան վիրավորում էր, երբ երեխաներին «որբ» էին անվանում: Չերազի ծնողասիրությունը զուսպ էր և միտված բացառապես սեփական անձի հանդեպ հարգանքի ու սիրո արմատավորմանը: Եվ հենց այդ հենքի վրա էր, որ Չերազի իմաստասիրական հայացքները, հոգևոր դաստիարակությունը նպատակ ունեին կերտելու իրական մարդուն, քաղաքացուն, հայրենասերին, ընտանիքի հանդեպ առողջ մտածողությամբ օժտված պատասխանատու անդամին⁴: Վահան Չերազի յուրաքանչյուր դրական հատկություն իսկական պարզ էր ընտանիքի ջերմությունից զրկված երեխաների համար: Նա պատասխանատու էր, հետևաբար թուլանալու, ընկճվելու, հիասթափվելու իրավունք չունեց: Կոփված էր ոչ միայն նրա մարմինը, այլ նաև միտքը: Մտքի «ամենօրյա մարզումները» Չերազին ամուր մնալու ուժ էին տալիս, հմտություն, որը փոխանցում էր նաև իր սաներին⁵:

Ռուբեն Հերյանը ծնվել է 1869թ. Թոքատում՝ Եվդոկիա⁶: 1883թ. ավարտելով հոգևոր դպրոցը տեղափոխվում է Ստամբուլ: Որոշ ժամանակ անց տեղափոխվելով Նյու Յորք՝ սկսում է սեփական գործը: Ստամբուլում գտնվելու ժամանակ Հերյանը նախ՝ անդամակցում է Հնչակյան կուսակցությանը, այնուհետև՝ Ռամկավար Ազատականներին: Նյու Յորքում ևս շարունակելով աջակցել նույն կուսակցությանը, մեծ ուշադրությամբ հետևում է՝ միջազգային զարգացումներին: Երբ 1914թ. սկսվում է Առաջին համաշխարհային պատերազմը, Հերյանն աշխատանքային կյանքում բավականին հաջողություններ էր արձանագրել, ամերիկահայերի շրջանում հարգանք էր վայելում: Ցեղասպանության մասին լուրն առնելուն պես, ամեն ինչ թողնելով, մյուս հայ կամավորների հետ

² Վահան Չերազ. որբերի մարմնի, մտքի և ոգու կերտողը, <http://archive3.ankakh.com/article /101547 /%E2%80%8Bvahan-chyeraz%E2%80%A4-vorbyeri-marmni--mtqi-yev-vogu-kyertvoghe>

³ Իշխանյան Վ., Ընտանեկան պլան. Վահան Չերազ, Մաս 2, <https://inknagir.org/?p=6573>

⁴ Մարտոյան Թ., Վահան Չերազ. Հոգևոր դաստիարակությունը Կազաչի պոստում, «Հոգևոր Շիրակ. Պատմական ուղի և արդիականություն» Միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված Հայ Առաքելական եկեղեցու Շիրակի թեմի ստեղծման 100-ամյակին 17-18 նոյեմբերի, 2020, Գյումրի, Եր. 2020, էջ 134:

⁵ Մարտոյան Թ., նշվ. աշխ., էջ 135:

⁶ Մարգարյան Ն., Միջազգային անապատների հայ որբախույզները (1918-1923) // ԵՊՀ Հայագիտության հարցեր, 1 (13), Երևան, 2018, էջ 39:

Մերձավոր Արևելք տեղափոխված Հերյանը միանում է այնտեղի Հայկական լեգեոնին⁷: 1918թ. ամռանը Հայկական լեգեոնի կամավորներին մաս-մաս ուղարկում են պաղեստինյան ռազմաճակատ, Հերյանին տարիքի պատճառով բանակ չեն վերցնում. Կահիրեի մերձակայքում գտնվող հիվանդանոցում տեսուչ են կարգում: Հերյանի նամակներից պարզ է դառնում, որ վիրավոր հայ կամավորների և ֆրանսիացի զինվորներին խնամելիս երագում էր երիտասարդ լինել՝ միանալու համար Հայկական լեգեոնին և աջակցելու իր մարդկանց ու հայրենիքի փրկությանը: Հերյանը Միջագետքի Հայ օգնության կոմիտեի անդամ էր, որը գլխավորում էր Մուշեղ արքեպիսկոպոս Սերոբյանը: Արքեպիսկոպոսը Հերյանին լիազորել էր հայ փրկվածներին Դեր Ջորից անվտանգ տեղափոխել Հալեպ: Երբ Հերյանը հասավ Դեր Ջոր, նա հասկացավ, որ հայերի տեղափոխումը այդքան էլ բարդ չէ, որ շատ ավելի դժվար և կարևոր է փրկել այն հայերին, ովքեր անապատի մուսուլմանական տներում գերության մեջ էին: Արքեպիսկոպոսն համաձայնվեց և խնդրեց Ադանայի ֆրանսիացի հրամանատարին Հերյանին թույլ տալ գնալ Դեր Ջոր և սկսել փրկարարական առաքելությունը: Հերյանը հիմնականում աշխատում էր Ջեզիրեում, Շամաթիեում, Խերեյթայում, Թերբանում, Հավիջայում, Մեյադիմում, Աբուբեհալում և Շավում, որոնք տեղակայված էին Դեր Ջորի շրջակայքում:

Ռուբեն Հերյանն իր վրա էր վերցրել ոչ միայն երեխաներին և կանանց փրկելու, այլև բնակեցնելու և վերականգնելու պատասխանատվությունը⁸: Տարիներ շարունակ տևած ֆիզիկական և սեռական բռնության հետևանքով ձեռքբերած ֆիզիկական և հոգեբանական խնդիրների պատճառով հատկապես կանանց հասարակությանն ինտեգրելու համար հատուկ խնամք և բուժում էր անհրաժեշտ: Այս առումով առաջին կազմակերպությունը, որի հետ նա սկսեց համատեղ աշխատանքը, «Հալեպի հայ կանանց միությունն» էր, որը շահագործման ենթարկված հայ կանանց ապաստան էր տալիս:

Այդ շրջանի բարդ հարցերից մեկն էլ այն էր, որ որբերն ու կանայք տարբեր պատճառներով մերժում էին հայկական ինքնությունը: Նրանց մեծ մասին շատ փոքր տարիքում էին պոկել արմատներից. Նրանք մոռացել էին իրենց լեզուն և ազգությունը: Միննույն ժամանակ կային նաև մարդիկ, ովքեր թեև հիշում էին իրենց հայկական ինքնությունը, սակայն այլևս մերժում էին այն:

Չերազի և Հերյանի գործունեությունը բնութագրվում է բարոյահոգեբանական դաստիարակության աճանձնահատկություններով, փրկել և դաստիարակել հայ ազգի արժանի զավակների: Այս երեխաները, կանայք և պատանիները դարձան հայ ազգի բարգավաճման հիմքը XXդ. երկրորդ տասնամյակից սկսած, նրանց արմատները ամուր կապվեցին Չերազի և Հերյանի՝ հայ ազգի գոյատևման և հարատևման նպատակի հետ:

1922 թ. աշնանը Չերազն իր տղաներին մի արտասովոր հանձնարարություն տվեց՝ հսկել Ալեքսանդրապոլի Կազաչի պոստում մեծահասակ որբուհիների զբաղեցրած որբանոցները: Այս հրահանգը Չերազն անմիջապես արձակեց, երբ համոզվեց, որ

⁷ Ալեքսանյան Ա., Ռուբեն Հերյան կամ մի փրկչի պատմություն, <https://akunq.net/am/?p=36462>

⁸ Aleksanyan A., Rescuing Armenian Women and Children after the Genocide: The Story of Ruben Heryan, <https://armenianweekly.com/2016/05/31/ruben-heryan/>

Ճիշտ են լուրերն այն մասին, թե որբուհիների արտաքննողների մոտ գտնվող թմբերի տակ մեծ թվով վիժած պտուղներ են թաղված⁹: Ցանկանալով հաստատել կամ մեկընդմիջտ հերքել այդ լուրերը՝ նա որոշեց քննել գործը և Մերձավորարևելյան նպաստամատույցի սուրհանդակին ուղարկեց ընկերոջ՝ Օնիկ Յազմաճյանի մոտ՝ խնդրելով, որ շտապ գա և միանա գործի քննությանը: Յազմաճյանը, որը տարիներ անց պատմում է այդ մասին, երեկոյան ինն անց կես հասավ Կազախի սկաուտանոց և Չերազին գտավ անկողնում՝ քշախոս և ինքնամփոփ: «Մինչև գիշերուան ժամը 11-ը,-գրում է Յազմաճյանը,-իմ հարցումներուն քար լռութիւն պահեց: Ցանկարձ ոտքի ելլելով՝ ահագանգի հրահանգ տուավ» և սկաուտներին ու սկաուտուհիներին կարգադրեց հավաքվել՝ հետները բերելով բահ ու բրիչ: Խումբն անձայն շարժվեց Կազախ պոստի տարածքում գտնվող ամայի մի վայր:

Երեք մեթր տրամագիծով և մեկուկէս մեթր խորութեամբ փոս մը բանալու հրաման տրուեցավ: Քանի մը վայրկեանի մէջ փոսը պատրաստ էր¹⁰:

Կրկին ճամբայ ելանք և անաղմուկ պաշարեցինք որբուհիներու յատկացուած քարաշէն նախկին զօրանոց մը: Յիսնեակ մը սկաուտ-սկաուտուհիներով որբանոցէն ներս մտանք: Չերազ հրամայեց ճեմիշներու բերանները լայն բանալ...

Ինք առաջինն եղավ կոյուղիին մէջ իջնողը...

Այնուհետև Յազմաճյանը նկարագրում է, թե խումբն ինչպես վերադարձավ քիչ առաջ փորված փոսի մոտ, որպեսզի հողին հանձնեք կոյուղուց հանված վիժած մանկիկների մնացորդները:

Չերազ, երկու բահերու կոթերով խաչ մը պատրաստեց, պարապ շիշի մը մէջ երկտող մը սահեցուց և վիժածները պարփակող փոսը նետեց:

Թաղման հանդիսավոր արարողությունն ավարտվեց աղոթքով, և տղաները հողով փակեցին փոսը: «Մեր գիշերային առաքելությունը վերջացած էր», - գրում է Յազմաճյանը: Չերազը հրամայեց այդ «որբանոցի հայ կառավարչուհին ձերբակալել և բանտատեղի փոխադրել անձայն»: Յազմաճյանն իր պատմության մեջ չի բացահայտում կառավարչուհու ինքնությունը, ինչպես նաև լրացուցիչ տեղեկություններ չի հաղորդում այն մասին, թե ինչ հանգամանքներում էին կոյուղիները լցվել չձնված պտուղներով: Յազմաճյանը, այնուամենայնիվ, նշում է, որ այդ օրվանից հետո սկաուտները գիշեր-ցերեկ հսկում էին մեծահասակ աղջիկների որբանոցները¹¹:

Հայաստանի խորհրդայանցումից հետո հայ հասարակության մեջ փոփոխություն էր տեղի ունեցել հոգևոր դաստիարակության հանդեպ, ինչի մասին է վկայում սույն միջադեպը: Կարելի է եզրակացնել, որ ձերբակալված և բանտարկված հայ կառավարչուհին զրկված էր չձնված պտուղները քրիստոնեավայել թաղելու իրավունքից կամ չէր ցանկացել դա կատարել ըստ եկեղեցական կարգի ու սովորույթի:

⁹ Ներսիսյան Ն., Որբաքաղաքը. Նպաստամատույց աշխատողներ, կոմիսարներ և «Նոր Հայաստանը կառուցողներ», Ալեքսանդրապոլ / Լենինական 1919-1931, Հովհաննիսյան ինստիտուտ, Երևան, Զանգակ-97, 2018 էջեր 286-287:

¹⁰ Նույնը:

¹¹ Նույնը:

Այս դրվագը հետաքրքիր է նաև նրանով, որ Վահան Չերազի խնամակալության և դաստիարակության տակ գտնվող տղաները դառնում էին իր օգնականները և օժանդակում նրան իր աշխատանքներում:

Ջերմ էին նաև Ռ. Հերյանի հարաբերությունները իր կողմից փրկված տղաների հետ: Որոշ դեպքերում փրկված հայ տղաները չէին լքում Հերյանին և փորձում էին օգնել նրան իր առաքելության մեջ: Նրանք արաբների շրջանում ապրելու փորձ ունեին և գիտեին որդեգրված հայերի գտնվելու վայրը¹²: Կային նաև երիտասարդների խմբեր, որոնք հարցնում էին Հերյանի խորհուրդը և թույլտվությունը՝ մասնակցելու փրկարարական գործողություններին: Օրինակ, 1920թ. փետրվարի 5-ին Հերյանը նամակ ստացավ Թադեմի (Խարբերդ) մի խումբ երիտասարդներից, որոնք Հերյանին խնդրում էին սովորեցնել նրանց, թե ինչպես փրկել հայ կանանց և երեխաներին Ուրֆայի և Մարդինի տարածքներում: Հաճախ Հերյանը տղաներին խորհուրդ էր տալիս ամուսնանալ որբուհիների հետ և ստեղծել ընտանիք: Նա գործում էր «ազգասիրական զգացումներով¹³»: «Մոխրագույն մազերով երիտասարդ մարդ»-ը հոգատար էր, ճարպիկ, զվարթ և աշխույժ: Նրան սիրում էին բոլորը՝ փրկված պատանիները, աղջիկները, երեխաները, ջարդերից փրկված մեծահասակները: Իզուր չէ որ նրան կոչեցին «Որբերու հայր», «հայ որբերի լրտես, ազատարար ու փրկիչ»: Հերյանը աշխատում և գործում էր Հալեպի, Դեր Ջորի շրջակայքում, որը «ամենէն ոճրագործ քաղաքն էր»: Չերազի համար «Տեր Ջոր» հանդիսացավ խորհրդային դարձած Հայաստանը, որտեղ որպես ժողովրդի թշնամի ձերբակալվեց, այնուհետև աքսորվեց Սիբիր և գնդակահարվեց:

Եզրահանգում. Այսպիսով հողվածի շրջանակներում ցույց տրվեցին հայ ազգի երկու նվիրյալ կերպարների, երկու հայրենասեր հոգիների ազգանվեր գործունեության ընդհանրությունները: Գործելով միանգամայն տարբեր իրավիճակներում՝ այս խիզախ մարդիկ արեցին անհնարինը մոմի պես հանգչող ժողովրդի խլիպների փրկության, տասնյակ հազարավոր հայ որբերի բարոյահոգեբանական դաստիարակության, նրանց կրկին կյանք վերադարձնելու, իբրև հայ ազգին արժանի զավակներ պատրաստելու իրենց նպատակադրումների իրականացման համար: Հերյանը զինվոր էր, Չերազը մարզիկ, և երկուսն էլ կամավորական հերոսներ էին, «ի պաշտոնե»՝ կարգապահ ու ազնիվ:

¹² Aleksanyan A., Rescuing Armenian Women and Children after the Genocide: The Story of Ruben Heryan, <https://armenianweekly.com/2016/05/31/ruben-heryan/>

¹³ ՀԱԱ, ֆ. 420, ց. 65, գ. 31, թ. 1:

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ РУБЕНА ГЕРЯНА И ВААНА ЧЕРАЗА

Օգաննիսյան Ե. Ա.

Ключевые слова: *Рубен Герян, Ваан Чераз, Геноцид армян, Дейр-эз-Зор, сиротская работа, освобождение, сироты, детские дома.*

В течение периода, который последовал Армянскому геноциду, многие миссионеры начали работать, имея цель спасти от рабства армянских сирот и женщин, которые оказались в мусульманских гаремах. В такой тяжелой работе себя проявили не только иностранцы, но и армяне. В статье представлена деятельность Рубена Геряна в пустыне Дейр-эз-Зор по спасению сирот и женщин по архивным материалам Национального архива РА. Работа Геряна неоценима для армянского народа, но также неоценима роль Ваана Чераз, который работал в сиротских приютах Александрополя в Восточной Армении. Оба героя самоотверженно проявили себя в то суровое время, они сделали все для спасения и воспитания сирот, которые стали основой перерождения армянского народа.

A COMPARATIVE ANALYSIS OF RUBEN HERYAN'S AND VAHAN CHERAZ'S ACTIVITIES

Hovhannisyan H. A.

Key words: *Ruben Heryan, Armenian genocide, Vahan Cheraz, Der-Zor, orphan gathering work, liberation, orphans, orphanages.*

During the period that followed the Armenian Genocide, many missionaries began working with the goal of saving Armenian orphans and women who ended up in Muslim harems from slavery. In such hard work, not only foreigners, but also Armenians showed themselves. The article discusses the effort of Ruben Heryan in the Ter-Zor desert to save orphans and women according to some archival materials of the National Archives of the Republic of Armenia. Heryan's implementation is invaluable for the Armenian people. The role of Vahan Cheraz, who worked in the orphanages of Alexandropol in Eastern Armenia, is invaluable as well. Both heroes selflessly proved themselves at that harsh time, they did their best to save, educate and bring up orphans, who became the basis of the rebirth of Armenian nation.

Գ ր ա կ ա ն ո թ յ ո ն

1. Ալեքսանյան Ա., Ռուբեն Հերյան կամ մի փրկչի պատմություն, <https://akunq.net/am/?p=3646>
2. Իշխանյան Վ., Ընտանեկան այբոմ. Վահան Չերազ, Մաս 2, <https://inknagir.org/?p=6573>
3. Հայաստանի ազգային արխիվ, ֆ. 420, ց. 65, գ. 31, թ. 1:
4. Մարտոյան Թ., Վահան Չերազ. Հոգևոր դաստիարակությունը Կազաչի պոստում // «Հոգևոր Շիրակ. Պատմական ուղի և արդիականություն» ԳԱԱ ՇՀՀ կենտրոնի Միջազգային գիտաժողով՝ նվիրված Հայ Առաքելական եկեղեցու Շիրակի թեմի ստեղծման 100-ամյակին 17-18 նոյեմբերի, 2020, Գյումրի, 2020:
5. Մարգարյան Ն., Միջազգային իանապատների հայ որբախույզները (1918-1923) // ԵՊՀ Հայագիտության հարցեր, 1 (13), Երևան, 2018:
6. Ներսիսյան Ն., Որբաքաղաքը. Նպաստամատույց աշխատողներ, կոմիսարներ և «Նոր Հայաստանը կառուցողներ», Ալեքսանդրապոլ/Լենինական 1919-1931, Հովհաննիսյան ինստիտուտ, Երևան, Զանգակ-97, 2018:
7. Վահան Չերազ. որբերի մարմնի, մտքի և ոգու կերտողը <http://archive3.ankakh.com/article/101547/%E2%80%8Bvahan-chyeraz%E2%80%A4-vorbyeri-marmni-mtqi-yev-vogu-kyertvoghe>
8. Aleksanyan A., Rescuing Armenian Women and Children after the Genocide: The Story of Ruben Heryan, <https://armenianweekly.com/2016/05/31/ruben-heryan/>

Ընդունվել է՝ 20. 09. 2021

Գրախոսվել է՝ 22. 10. 2021

Հանձնվել է տպ.՝ 15. 11. 2021

Տեղեկություններ հեղինակի մասին

Հեղինե ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ՝ Երևանի պետական համալսարանի «Միջազգային հարաբերություններ՝ Ցեղասպանագիտություն» ստորաբաժանման մագիստրոս, էլ. հասցե՝ elline.hovhannisyanyan@mail.ru